

Проблема передачі претеритів у перекладах українського поетичного дискурсу сербською мовою

У своїй відомій передмові до збірки сербських епічних пісень в перекладі українською мовою, випуск якої свого часу було приурочено до відкриття слов'янського конгресу в Белграді, академік Л. А. Булаховській писав: «Якщо культурного серба спитати, в чім саме вбачає він предмет своєї національної гордості, він, мабуть, скаже, що принаймні дві великі речі дають йому право на неї: героїка (*витештво, јунаштво*) вікової боротьби народу з його міцними воротами, насамперед турками, та його чудова народна пісня» [Булаховський: 3]. Гадаємо, що ті самі слова в широкому сенсі повною мірою можна було б віднести й до українців, котрі мають усі підстави пишатися своєю прекрасною поезією як одним із виявів духовного генія народу. На жаль, нам випало жити у парадоксальний час, коли мови й літератури, скажімо, західноєвропейських чи заокеанських народів є знаними й шанованими на українських теренах, а надбання з культурних скарбниць наших найближчих родичів-слов'ян чомусь сприймаються як екзотичні. Однак є всі підстави сподіватися, що така ситуація з часом зміниться: про це переконливо свідчить виразно позитивна динаміка сучасного культурного взаємообміну, зокрема у сфері популяризації української літератури в Сербії, де з величезним духовним піднесенням була сприйнята опублікована 2002 р. «Антологія української поезії XVI–XX століть». Поява цієї титанічної праці стала довгоочікуваною і аж ніяк не випадковою, тим більше, що автори перекладів виступають тут одночасно в різних іпостасях: це — знаний спеціаліст в галузі теорії і практики перекладу професор Міодраг Сибінович (він також є автором післямови) та наша співвітчизниця, що нині постійно проживає у Белграді — доктор філологічних наук, зав. кафедрою української філології Белградського університету Людмила Попович (вона ж виконала підбір поезій і написала коментарі та передмову, котра за своїм рівнем цілком може претендувати на статус окремого нарису з історії української літератури).

Згадана антологія є твором незвичайним принаймні у декількох аспектах: насамперед за широтою і обсягом охопленого

літературного матеріалу (п'ять століть), за скрупульозністю та неупередженістю у відборі поезій, за якістю й рівнем перекладів, що їх, до речі, по-справжньому, може оцінити лише фахівець, котрий знає обидві мови. На відміну від звичайного читача, він сприйматиме переклади не як дилетант, а крізь призму існуючих відмінностей у природі й характері наголосу в українській і сербській мовах, беручи до уваги відносно невелику кількість слів із наголосом на останньому складі у сербській мові, відсутність прямих відповідників серед лексичних, граматичних та синтаксичних конструкцій тощо. Говорячи про ідейно-художні здобутки цієї антології, не можна не згадати той факт, що на суд сербського читача представлений серйозний, багатовіковий діахронічний зріз української літератури, і, найголовніше, тут репрезентовані твори українських митців, із якими лише порівняно недавно (через ідеологічні забобони) отримав змогу ознайомитися й сам український читач. Це, наприклад, вірші В. Самійленка, М. Зерова, М. Семенка, Є. Маланюка, Б.-І. Антонича та інших поетів, які пропонуються сербській аудиторії в блискучій інтерпретації М. Сибіновича та Л. Попович. Надзвичайно показовим видаються й висловлювання самої авторки передмови та деяких перекладів щодо чинників, котрі визначають загальний характер рецепції культури одного народу з боку іншого та ролі, яку відіграє при цьому література народу, перекладена мовою реципієнта:

«Перекладна література як автономний культурний код може формувати уявлення про духовне життя народу, осмислити його минуле й деякою мірою передбачити майбутнє. Від якості перекладених творів залежить те, чи буде таке уявлення одноплановим, стереотипним або ж воно буде вільним від будь-яких обмежень — ідеологічних, національних, конфесійних. ...Ця антологія передусім є спробою представити українську поезію, яку часто-густо прив'язували лише до вузьконаціональних тем і мотивів, з точки зору її цінностей, що лежать поза часом і простором, аби крізь їх призму можна було помітити площини перетину національного й універсального» [У инат ветровима: 17; 44].

Поза всяким сумнівом, дана антологія може бути предметом багатьох різнопланових лінгвістичних досліджень. Однак, обмежуючись вузькими рамками статті, ми хотіли б сконцентрувати увагу лише на деяких можливих аспектах, які, до речі, актуалізуються саме в перекладі. Останній у даному разі являє собою величезне об'єктивне дзеркало, що відбиває труднощі інтерпретації граматичних явищ у генетично споріднених мовах, якими є, зокрема, українська і сербська.

Говорячи про загальний стан сучасних зіставних досліджень слов'янських мов, професор П. Піпер висловлює занепокоєння їх загальним рівнем:

«Соціолінгвістичні, психолінгвістичні, нейтролінгвістичні або етнолінгвістичні зіставлення мов досі не набули широкого застосування, що, однак, не виключає можливості отримання більших результатів у деяких з названих галузей у майбутньому. Поки що є відносно мало результатів зіставних досліджень дискурсу і результатів когнітивно орієнтованих зіставних досліджень» [Піпер, 15].

Одним із можливих напрямків заповнення цієї лакуни може стати, зокрема, спостереження над семантикою, формальними ознаками та поетикою дієслова взагалі й претеритів зокрема при перекладі поетичних творів близькоспорідненою мовою на матеріалі «Антології української поезії». Призначення цієї частини мови, за влучним висловом академіка В. М. Русанівського полягає в тому, щоб

«відобразити весь світ, тому що дієслово — це рух, а в світі немає нічого, крім р у х о м о ї матерії... Дієслово має досить складну структуру, ...воно активно втягує в свою орбіту слова інших граматичних категорій, особливо іменники й прикметники, і саме стає базою для утворення інших частин мови... Маючи найбільшу з-поміж інших слів кількість граматичних категорій — виду, часу, особи, способу, стану, дієслово користується багатьма формами, нерідко синонімічними. Все це створює багатющі можливості для стилістичного використання різних дієслівних форм» [Русанівський: 110].

Оскільки вищезгаданий термін може тлумачитися по-різному, одразу зазначимо, що слідом за авторитетними джерелами, під поняттям претерит (від лат. *praeteritus*) ми будемо розуміти «граматичний минулий час у найбільш загальному сенсі, який охоплює всі різновиди дії (процесу), що передує моменту мовлення» [Ахманова: 351]. За умови наявності в мові декількох минулих часів «терміном “претерит” позначають або усю їх сукупність, або ж один певний тип цих часових форм, як правило, — синтетичний минулий час, що здебільшого виконує наративну (оповідну) функцію. ...У граматиці ряду слов'янських мов простим претеритом називають сукупність аориста й імперфекта, а у слов'янських мовах, які втратили ці форми, іноді говорять про новий “універсальний (загальний) претерит”, що розвинувся з перфекта» [Лингвистический энциклопедический словарь: 396].

Певна річ, аналізуючи будь-яке лінгвістичне явище взагалі й роль претеритів зокрема, було б некоректно проводити

дослідження лише у вузькому контексті, тобто на рівні зрізу синхронного стану окремо взятої слов'янської мови, ігноруючи нагальні вимоги сьогодення. Адже час вимагає комплексного, багатовекторного, «об'ємного» дослідження як єдино правильного, котре б до того ж синтезувало різні (більш або менш розроблені) можливі підходи до вивчення мовного матеріалу. З іншого боку, навіть досліджуючи конкретне мовне явище, необхідно брати до уваги діалектичний характер зв'язку компонентів мовного матеріалу й враховувати, що «художній твір — це живий організм, цілісна ідейно-художня система, в якій усі елементи взаємодіють і співвідносяться з цілим. Відповідно, коли ми для аналізу виділяємо з тексту якийсь елемент і тим самим надаємо йому самостійності, то маємо постійно мати на увазі умовний характер цієї самостійності. Завдання полягає в тому, щоб визначити зв'язок даного елемента з іншими, а також його функцію в ідейно-художній системі. Іншими словами, аналіз будь-якої одиниці тексту має бути шляхом до синтезу, шляхом до цілісного розуміння й сприйняття твору словесного мистецтва» [Корман: 19].

Подані нижче уривки з інтерпретацій поезій Є. Маланюка «Серпень» і О. Олеся «Айстри» сербською мовою М. Сибіновичем можна віднести до випадків логічно вмотивованого, досить прозорого й очікуваного перекладу: адже, як бачимо, українським претеритам, утвореним від дієслів доконаного виду, здебільшого строго відповідають або аористи, або ж перфекти від дієслів доконаного виду (*вгледіли — схватиле; схилились, вмерли — умреше; засяло — засја і т. д.*), а претеритам, утвореним від дієслів недоконаного виду, — імперфекти, перфекти чи так звані неповні перфекти, утворені, відповідно, від дієслів недоконаного виду (напр., *шукав — тражих; пізнавав — сазнавах; стремів — стремих; лишались — нестажуху; марили — сањале су, снили; стрічав — хладила тощо*) (після цитат, узятих з «Антології української поезії XVI–XX століть», надалі вказуватиметься лише сторінка):

О, кожен день життя жагуче **пив**
І все **шукав** але не те, що треба,
Все **пізнавав**, але невідоме,
І все **стримів**, але незрячим
серцем,
І **не зважав**, що під зухвалим
кроком
Розтоптані **лишались** пелюстки
[У инат ветровима: 278];

Так **марили** айстри в саду восени,
 Так **марили** айстри і **ждали** весни...
 А ранок **стрічав** їх холодним дощем,
 І **плакав** десь вітер в саду за кущем...
 І **вгледіли** айстри, що вколо — тюрма...
 І **вгледіли** айстри, що жити дарма,
Схилились і вмерли... І тут, як на сміх,
Засяло сонце над трупами їх!.. [218];

О, сваки дан живота **испијах**
 жудно
 И све **тражих** али не оно што
 треба,
 И све **сазнавах**, али несхватљиво,
 И све **стремих**, ал' срцем што
 не види,
 И **не приметих** да под хаосом
 дрским
Нестајаху латице изгажене
 [У инат ветровима: 281]:

Сањале су тако из јесењег врта,
Сниле да пролеће зором стиже
 с пута...
 А јутра их кишом **хладила**
 све јаче,
 Уз јецаје ветра што у жбуњу
 плаче...
 И **схватиле** кате да су зароблене...
 Да не вреди живот који тако вене
Па умреше... А тад, к'о груб
 подсмех гласан,
 На њихова мертва тела
 сунце **засја!**.. [219].

Ми не випадково наголошуємо на тому, що така відповідність у розглянутих прикладах позбавлена строго системного характеру: адже в передостанній строфі українське дієслово *ждали* взагалі не перекладається буквально; що ж до перекладу претерита *плакав*, то теперішній час сербського дієслова *плакати* збігається з формою аориста (*плаче*), тому тут лишається певний простір для домислів. Еквівалентом двічі повторюваних в українському

оригіналі претеритів (*вгледіли*) у перекладі виступає лише один перфект від допоміжного дієслова (*схватиле*), а двом претеритам в передостанньому рядку оригіналу (*схилились і вмерли*) в перекладі відповідає лише одне дієслово в формі аориста (*умреше*). Як відомо, історія еволюції претеритальних форм в українській мові свідчить про відносно ранню втрату синтетичних претеритів й про перенесення основного акцента на вид:

«Розвиток категорії виду пов'язаний у слов'янських мовах із тенденцією до занепаду складної системи минулих часів (аориста, імперфекта, перфекта й плюсквамперфекта) і до заміни її одним минулим часом... Ця тенденція здійснена (або здійснюється) всіма слов'янськими мовами за винятком болгарської й македонської, де її усунуло виникнення переповідного способу» [Вступ до порівняльної граматики...: 256].

Уявлення про те, що ситуація, пов'язана з передачею українських претеритів у сербських перекладах української поезії, завжди буде безпосередньо пов'язаною з видом дієслова, було б, щонайменше, спрощеним. Про це, зокрема, свідчить досить різноманітний характер інтерпретації претеритів у перекладах сербською мовою ранніх зразків лірики М. Рильського, блискуче виконаних М. Сибіновичем:

І люди млисто **пропливали**,
Щезали й **гасли**, як у сні,
 І ми **ішли** й мети **не знали**
 В вечірній сніжній тишині [264];

Спинилось літо на порозі
 І дише полум'ям на все... [260];

Їуди у магли **лелујали**
 И **нестајали** у сна тмини
 А ми **смо** бесциљно **шетали**
 По снежної вечерњој
 тишини [265];

Стаде на прагу лето јасно,
 Пламеном дува
 на све овде... [261].

Тут перекладач демонструє цілу гаму різноманітних можливостей передачі претеритів як базових елементів симбіозу художньої і ритмомелодичної тканини поезії: від очікуваних її прикладів (укр. претерит *пропливали* (утворене від дієслова недоконаного виду) — серб. *лелујали* (неповний перфект, похідний

від дієслова недоконаного виду); укр. *щезали* (недок. вид) — серб. *нестајали* — також неповний перфект, утворений від дієслова недоконаного виду); українським претеритам, похідним від дієслів недоконаного виду, *ішли й не знали* в перекладі відповідає лише один претерит — перфект від дієслова недоконаного виду *смо шетали*, доповненим означенням *бесциљно*, що дало перекладачеві право пожертвувати українським претеритом *не знали* й, відповідно, скомпенсувати ритм (так само, до речі, як і в попередньому рядку: замість *щезали й гасли* в оригіналі у перекладі знаходимо лише неповний перфект *нестајали* — в перекладі українською мовою *зникали*, який діалектично поєднує в собі семантику двох українських дієслів). Уживання сербського аориста *стаде* (утвореного від дієслова доконаного виду) цілком відображає й семантику, і формальні параметри українського претерита *спинилось*.

Розглядаючи три основні наукові концепції в рамках сучасної наукової розробки проблем перекладу (лінгвістичну, філологічну й комунікативну), один із найвідоміших спеціалістів у галузі теорії та практики перекладу, перекладач багатьох поезій даної антології професор М. Сибінович, підкреслює:

«Враховуючи те, що між природними мовами ніколи не може бути повної відповідності на всіх мовних рівнях, лінгвістично орієнтована сучасна теорія перекладу на основі перекладацької практики визначила низку «узаконених» змін, за допомогою яких при перекладі в рамках принципу функціональної еквівалентності й на основі ієрархізації елементів оригінального тексту, проводяться різноманітні зміни граматичної (морфологічної, лексичної та синтаксичної) структури. Такі зміни відомі як *перекладацькі трансформації*, й найчастіше вони являють собою втілення прагнення, що виражається в тому, аби з огляду на те, що з однієї мови іншою неможливо перекладати буквально, знайти відповідну компенсацію опосередковано... У теорії перекладу, як правило, виділяють наступні види перекладацьких трансформацій: 1. *перерозподіл*; 2. *заміна*; 3. *доповнення*; 4. *пропуск*. Усі ці трансформації здебільшого є результатом мовно-граматичної реальності у співвідношенні між двома мовами...» [Сибінович: 107; 108].

Заміна як одна з форм перекладацьких трансформацій охоплює доволі широке коло явищ: заміну слів, частин мови, морфологічних і синтаксичних форм. До характерних прикладів **заміни** морфологічних форм професор М. Сибінович відносить, зокрема, переклад сербськохорватського аориста й імперфекта

за допомогою перфекта у мовах, в яких вищеназвані синтетичні претерити відсутні (однією з них є, наприклад, українська мова). До цієї ж категорії, певно, належить і заміна українських претеритів різними темпоральними конструкціями із значенням минулого при прирекладі сербською мовою. Якщо усі попередні приклади, по суті, й були ілюстраціями **заміни** як одного з базових видів перекладацьких трансформацій при передачі претеритів (з тими або іншими варіаціями: маємо на увазі насамперед те, що інтерпретацію українського претерита за допомогою перфекта в сербській мові не можна розглядати як передачу його за допомогою повного еквівалента, адже темпоральні конструкції із значенням минулого в українській мові через втрату допоміжного дієслова, вже, власне, й не є перфектами), то красномовний приклад передачі минулого часу українського дієслова «*бачити*» у вірші В. Самійленка «Найдорожча перлина» демонструє вже зовсім іншу грань діапазону його інтерпретації:

Бачив я усякі перли
І коштовні самоцвіти,
Але єсть одна перлина,
Що з усіх найкраща в світі [206];

«**Видех** многе бисер,
Много скупог цвета,
Ал' постולי један
Најскупљи од свега» [207].

У наведених рядках увагу філолога привертає насамперед спосіб передачі непримітного й простого, на перший погляд, українського дієслова минулого часу *бачив*: адже відомо, що різні умови формування виду в східнослов'янських та західнослов'янських мовах, з одного боку, і південнослов'янських, — з другого, викликали між ними розбіжність у вживанні видових форм, пов'язаних із часом дієслова.

«...У слов'янських мовах зустрічаються так звані двовидові дієслова, здатні застосовуватися, не змінюючи своєї форми, як у недоконаному, так і в доконаному виді: ... с.-х. *вечеряти, родити, видети*... У зв'язку зі сформуванням категорії виду кількість таких дієслів дедалі зменшується» [Вступ до порівняльної граматики...: 255].

Таким чином, як бачимо, сербське дієслово *видети* належить до класичних прикладів згаданих двовидових дієслів. Крім того, слід також мати на увазі, що сербське дієслово в галузі виду має особливості, які не є властивими більшості сучасних слов'янських

мов, принаймні не такою мірою, якою їх можна простежити саме в сербській мові, а саме: остання розвинула невластиве для слов'янської дієслівної системи багатство двовидових дієслів за рахунок приглушення живості у сфері префікса. Ірена Грицкат, відома сербська дослідниця особливостей слов'янського дієслова, з цього приводу зазначає, що при визначенні видового значення дієслова не можна керуватися лише якимись певними, заздалегідь обраними мірилами. Трапляється, що контекст дає нам переконливі докази на користь належності дієслова до певного виду й без залучення якого-небудь відомого й загальноприйнятого критерію. Якщо йдеться конкретно про сербське дієслово *видети*, то, як уже говорилося раніше, воно є добре відомим двовидовим дієсловом: Вважається, що «значення “мати зір” імперфективне, а “помітити, підмітити, побачити (щось), сприйняти враження за допомогою органу зору” — перфективне. Однак це потребує деяких уточнень. Значення ж цього дієслова “помітити, підмітити, побачити (щось), сприйняти враження за допомогою органу зору” — є, власне, двовидовим, тобто дієслово означає і “сприймати”, і “сприйняти враження за допомогою органу зору”. Таким чином, це той семантичний компонент цього дієслова, який набув і перфективного виду. ...Що ж стосується значення, притаманного лише імперфективному видові цього дієслова, тобто “бути здатним бачити”, то не слід забувати, що це певний вид кваліфікативного значення, щось типу “він співає” = “він співак”, а така семантика, звичайно, не має і не може мати перфективного виду» [Грицкат: 71].

Як бачимо, на відміну від української мови, питання про визначення виду деяких дієслів (і, відповідно, претеритальних форм) є доволі дискусійним. Проте дозволимо собі одразу ж зауважити, що український претерит *бачив* має доволі виразні семантичні й формальні характеристики, що свідчать, зокрема, на користь його належності до недоконаного виду, в око впадає певна потенційна незавершеність дії, точніше, вказівка на повторюваність дії, а, радше, процесу, який він позначає (якщо гіпотетично перекласти значення цих рядків російською мовою, то дієслово *видел*, певно, було б основним, але й не єдиним варіантом перекладу: варто було б принаймні подумати й про дієслова *видал*, *видывал* тощо). Тому й перекладацьке рішення, стосовне наведеного уривку, є таким цікавим: отже, як бачимо, інтерпретатор усе-таки вдався до використання однієї з синтетичних претеритальних форми, а саме — аориста (минулого доконаного часу): *видех*. Гадаємо, що в даному випадку можна було б з ним з цього

приводу посперечатися щодо того, яку саме синтетичну конструкцію (і якого саме дієслова) варто було б обрати: адже, окрім сербського двовидового дієслова *видети*, про яке ми говорили досить детально, існує й дієслово *виђати* (*багатокр.* — *бачити*, (*часто*) *зустрічатися*), форма імперфекта якого (*виђах*), на нашу думку, більш вдало відбивала б зміст першоджерела. Форма імперфекта, так само, як і обрана форма аориста, являє собою двоскладову лексему (пор. *ви-дех* і *ви-ђах*), тож і пропонована темпоральна конструкція могла б довершено вписатися до загального ритмомелодичного малюнку вірша, абсолютно його при цьому не порушуючи. Пролити світло на проблему щодо двовидових дієслів, яка, до речі, й сьогодні належить до кола дискусійних [див., напр.: Ивић: 1–5], намагалося чимало лінгвістів. Можливо, чи не найбільший внесок у справу принципового вирішення цього питання вніс всесвітньо відомий славіст — академік Александар Беліч. Намагаючись збагнути суть можливості розвитку двох видів тих самих дієслів на прикладі сербської мови, учений зазначає:

«Гадаю що... великий обсяг матеріалу достатній для того, аби запровадити таке правило стосовно слов'янських двовидових дієслів, котре залежить від природи їхнього значення: у теперішньому часі їх вид — тривалий..., а в претеритальних часах — доконаний. ...Як було сказано вище, недоконаність і доконаність дієслова зводиться до того, чи перебуває предметне значення іменника, що становить частину дієслівного поняття, в процесі здійснення чи воно здійснено, оскільки претеритом декларується, що дія загалом минула, була. Таким чином, і саме дієслово у теперішньому часі має значення імперфективне, а в претериті — перфективне. ...Я хотів би лише підкреслити, що в усій системі слов'янського дієслова наявне співвідношення імперфективного теперішнього до перфективного претерита» [Беліч: 9; 10].

Знову ж таки, якщо ми повернемося до семантики строфи першоджерела, то зауважимо, що автор ужив саме претерит *бачив*, а не *побачив*; з іншого ж боку — це, безперечно, було в минулому; стосовно ж предмету академік А. Беліч, (а тут їх одразу два: перли й самоцвіти), то з контексту випливає, що автор бачив (а не побачив) перли й самоцвіти і, можливо, йому доводилось їх бачити неодноразово й у великій кількості; мало того — цей контекст є лише прелюдією до наступного висновку, що витікає з двох останніх рядків, не говорячи вже про те, що компонент значення, який вказує на неодноразовість, повторюваність дії, в такому перекладі втрачається.

Слід також зазначити, що поетичний дискурс, на відміну від прозаїчного й драматичного, певним чином сковує в галузі відбору мовного матеріалу і поета, і, звичайно ж, перекладача. Обидва вони тією чи іншою мірою обмежені ритмомелодичними параметрами вірша. У даному разі це ускладнюється також і низкою обставин, пов'язаних, у першу чергу, з якісно відмінною природою наголосу в українській і сербській мовах, з обмеженою кількістю слів із наголосом на останньому складі в сербській мові тощо. Про це, зокрема, дуже переконливо говорить академік А. Пецо, аналізуючи, чим же саме керуються поети при відборі форм дієслівних часів:

«Треба відзначити, ...що митець-літератор різною мірою вільний у виборі деяких дієслівних форм, коли він пише поетичною мовою і коли пише прозу. Прозовий твір... надає можливість своєму творцеві вільно оперувати і словниковим складом, і граматичними засобами мови, якою він творить. Поезія не дає тут такої свободи. Певна річ, багато залежить від того, до якого часового періоду прив'язує він дію свого твору. Однак незаперечним є те, що поетичне слово у сенсі такого вибору є менш вільним, ніж прозове. ...Канони поезики "нав'язують" і деякі слова, і деякі вислови, котрі той самий письменник, можливо, й не вжив би в прозаїчному творі» [Пецо: 74].

З іншого боку, не можна абстрагуватися й від того, що кожне слово автора є своєрідним кодом, який розшифровує читач. Крім того, кожен перекладач, так самою, як і кожен автор, обирає якийсь певний код. Претеритальні конструкції, як і всі інші лексеми дискурсу, теж являють собою код, за допомогою якого автор спілкується із читачем. Говорячи про одну принципову відмінність між природними мовами й вторинними моделюючими системами художнього типу, Ю. Лотман ще раз наголошує на визнанні, яке в мовознавчій науці отримав постулат Р. Якобсона про поділ правил граматичного синтезу (граматики мовця) і граматики аналізу (граматики того, хто слухає):

«Справа в тому, що тому, хто сприймає текст, в цілому ряді випадків доводиться не тільки за допомогою певного коду дешифрувати повідомлення, а й визначити, якою "мовою" закодовано текст. При цьому треба розрізняти наступні випадки: I. а) Той, хто сприймає і той, хто передає, користуються одним спільним кодом — спільність художньої мови, безумовно, мається на увазі, новим є лише повідомлення. Такими є всі художні системи "естетики тотожності". Кожного разу ситуація виконання,

тематика й інші позатекстові умови безпомилково підказують тому, хто слухає, єдино можливу художню мову даного тексту» [Лотман: 35].

Вдалим прикладом підбору і втілення такого художнього коду є, зокрема, переклади української поезії (творів Т. Шевченка, І. Франка та Є. Маланюка) сербською мовою, зроблені Лукою Хайдукович, творцем, перекладачем і автором текстів про письменників ще однієї своєї антології під промовистою назвою «Рече та стогне Дніпр широкий». Про його художній смак свідчить рівень перекладацької майстерності і факт, що автор обирає саме той художній код, ту претеритальну форму, яка буквально «проситься» і, немов постійно повторюваний базовий компонент, досконало відтворює ритмомелодичну структуру оригіналу:

Утоптала стежечку,
Через яр.
Через гору, серденько,
На базар.
Продавала бублики
Козакам,
Вторговала, серденько,
П'ятака.
Я два шаги, два шаги
Пропила,
За копійку дудника
Найняла
[Хучи Дњепар широки: 38];

Утабала стазицу
Кроз шевар,
Преко брда, драгане,
На пазар.
Продавала ђевреке
Козаку;
Серце ми **се смешило**
Петаку.
Четир' гроша сићана
Пропила.
А гајдаша последњим
Платила
[Хучи Дњепар широки: 39].

Як відомо, в сучасній українській мові (як і в усіх східнослов'янських), можливо, у зв'язку із зміною первісного значення перфекта, який спочатку виражав стан, що був наслідком виконаної в минулому дії, відбувається втрата форм допоміжного дієслова. Перфект у цих мовах виражається формами колишніх активних дієприкметників минулого часу на *-i*, які змінюються за родами і числами.

«У... сербо-хорватській, словенській мовах вживається форма, утворена із сполучення особових форм допоміжного дієслова *byti* та активного дієприкметника минулого часу на *byti* відмінюваного дієслова» [Вступ до порівняльної граматики...: 329–330].

Остання темпоральна конструкція зі значенням минулого є найбільш уживаною та, на відміну від синтетичних претеритів (більшою мірою — імперфекта, меншою — аориста) [див. напр.: Poljanec: 200], не демонструє тенденцію до поступового зникнення або витіснення іншими формами. Однак особливої стилістичної ваги набула й також часова форма, що утворилася на базі перфекта: це так званий неповний перфект, тобто перфект без допоміжного дієслова, який

«...здебільшого вживається у релятивній часовій функції... За допомогою неповного перфекта... повідомляється, що багато дій відбувалося або ж відбулося, чи низка подій відбулася в минулому до даного, також минулого моменту...» [Стевановић₁: 61].

Крім того, академік М. Стеванович виділяє ще одну характерну рису неповного перфекта, а саме, що ця форма є «...дуже підходящою для ведення оповіді... І, якщо не можна говорити про винятково відносне вживання неповного перфекта, яке йому майже виключно приписується, з упевненістю можна стверджувати, що таке його вживання у сербохорватській мові превалює» [Стевановић₂: 41]. Отже, саме перфект без допоміжного дієслова, який, до речі, виконує й важливу стилістичну функцію — карбує ритм у повторах, найбільш адекватно передає значення українських претеритів і задовольняє вимоги, що їх диктує віршовий розмір, тобто є оптимальним з точки зору всіх формально-семантичних параметрів вірша в цілому.

Певна річ, розглянуті нами приклади є лише фрагментарною ілюстрацією сучасного розвитку претеритальної системи близькосторідних слов'янських мов — української і сербської, проте вони переконливо свідчать про необхідність активного поглиблення порівняльних досліджень. Цю невеличку розвідку хотілося б закінчити словами видатного мовознавця О. О. Потебні:

«На слово не можна дивитися як на вираження готової думки. Такий погляд... веде до багатьох протиріч і хибних думок щодо значення мови в душевній економії. Навпаки, слово є вираженням думки лиш настільки, наскільки служить засобом для її створення; внутрішня форма, єдиний об'єктивний зміст слова, має значення тільки тому, що видозмінює й удосконалює ті агрегати сприйняття, які застає в душі» [Потебня: 131].

Література:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. — М.: Сов. энциклопедия, 1969. — 608 с.
2. Белић А. О глаголима са два вида // Јужнословенски филолог. Повремени спис за словенску филологију. — XXI, књ. 1–4, — Београд, 1955–1956. — С. 1–13.
3. Булаховський Л. А. Сербський народний епос // Сербські епічні пісні. — К.: Держлітвидав України, 1946. — 126 с.
4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов (за ред. О. С. Мельничука). — К.: Наук думка, 1966. — 595 с.
5. Грицкат И. О неким видским особеностима српскохрватског глагола // Јужнословенски филолог. Повремени спис за словенску филологију. — XXII, књ. 1–4, — Београд, 1957–1958. — С. 65–130.
6. Ивић М. О тзв. «видским парњацима» — из новог угла. // Јужнословенски филолог. — LVII. — Београд: Српска Академија наука и уметности: Институт за српски језик САНУ, 2001 — С. 1–5.
7. Корман Б. О. Изучение текста художественного произведения. — М.: Просвещение, 1972. — 110 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь (глав. ред. В. Н. Ярцева). — М.: Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.
9. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. — М.: Искусство, 1970. — 383 с.
10. Пецо А. Употреба претериталних времена у књижевном делу Десанке Максимовић // Језичким стазама Десанке Максимовић. — Београд: Просвета, 2000. — 276 с.
11. Потебня А. А. Мысль и язык. — К.: Синто, 1993. — 190 с.
12. Пипер П. Общая характеристика сопоставительных исследований русского и сербского языков // Реферати V. Међународног симпозијума «Стање и перспективе напоредних проучавања руског и других језика» (Београд — Ниш, 30. мај — 1. јун 2000. г.). — Београд: Славистичко друштво Србије: Филолошки факултет, 2000. — С. 12–18.
13. Русанівський В. М. Дієслово — рух, дія, образ. — К.: Рад. школа, 1977. — 110 с.
14. Сибиновић М. Нови оригинал. Увод у превођење. — Београд: Научна књига, 1990. — 193 с.

15. Стевановић₁ М. Функције и значена глаголских времена. — Београд: Научно дело, 1967. — 174 с.
16. Стевановић₂ М. Начин одређивања значења глаголских времена // Јужнословенски филолог. Повремени опис за словенску филологију. — XII, књ. 1–4. — Београд: Српска Академија наука: Институт за српски језик, 1957–1958. — С. 19–48.
17. У инат ветровима. Антологија украјинске поезије: XVI–XX век. — Бања Лука — Сарајево: Друштво српско-украјинског пријатељства — Завод за уџбенике и наставна средства, 2002. — 685 с.
18. Хучи Дњепар широки / Шевченко, Франко, Малањук [избор, превод, текстови о песницима Л. Хајдуковић]. — Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999. — 176 с.
19. Poljanec F. Istorija srpskohrvatskog književnog jezika (s pregledom naših dijalekata i istorijskom čitankom). — Beograd: Narodna prosveta, 1931. — 287 s.